

The Greek Review of Social Research

Vol 111 (2003)

111-112 Β'-Γ'

Οικογενειακές αξίες και αναλυτική ικανότητα: Μια διαπολιτισμική μελέτη

Καλλιόπη Βλοντάκη

doi: [10.12681/grsr.9227](https://doi.org/10.12681/grsr.9227)

Copyright © 2003, Καλλιόπη Βλοντάκη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Βλοντάκη Κ. (2003). Οικογενειακές αξίες και αναλυτική ικανότητα: Μια διαπολιτισμική μελέτη. *The Greek Review of Social Research*, 111, 267–289. <https://doi.org/10.12681/grsr.9227>

Καλλιόπη Βλοντάκη*

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ: ΜΙΑ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έρευνα αυτή πραγματεύεται τη σχέση ανάμεσα στη μορφή της οικογένειας (εκτεταμένη-πυρηνική), στις αξίες της (συλλογικές-ατομιστικές) και στην αναλυτική ικανότητα των εφήβων, όπως αυτή εκφράζεται ως «εστιασμένος» (field independent, FI) ή «διάχυτος» (field dependent, FD) γνωστικός τύπος, σε συνάρτηση με το οικολογικό πλαίσιο (αγροτικό-αστικό). Το δείγμα αποτελείται από 569 εφήβους ηλικίας 15-17 ετών από την Ελλάδα και τη Βρετανία, δύο χώρες οι οποίες διαφέρουν ως προς την πολιτισμική διάσταση συλλογικότητα-ατομισμός. Τα ευρήματα της έρευνας επισημαίνουν ότι οι υποστηρικτικές σχέσεις, όπως εκφράζονται ως εγγύτητα κατοικίας και συχνότητα συναντήσεων, σε συνδυασμό με σύγχρονες οικογενειακές αξίες, μάλλον ευνοούν την ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας και της ανεξαρτησίας των παιδιών, η οποία σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο συντελεί στην ανάπτυξη μεγαλύτερης αναλυτικής ικανότητας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι οικογενειακές αξίες έχουν διερευνηθεί σε μεγάλη έκταση, τόσο σε διεθνές όσο και σε διαπολιτισμικό επίπεδο, και μάλιστα ως προς ποικίλες διαστάσεις, όπως είναι ο ατομισμός και η συλλογικότητα (Berry, 1994· Triandis, 1995), η σταδιακή διαφοροποίησή τους (Georgas, 1989, 1991), η αυτο-εικόνα (Gari και Kalantzi-Azizi, 1998) και άλλες παράμετροι της ανθρώπινης συμπεριφοράς (Hofstede, 1980). Παρόλα αυτά, σε σχέση με το γνωστικό ύψος και πιο συγκεκριμένα την αναλυτική ικανότητα, όπως αυτή εκφράζεται ως «εστιασμένος/διάχυτος»¹ γνωστικός τύπος (field independent/field dependent), δεν αναφέρονται σχετικές έρευνες.

* Δρ Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Οι όροι «εστιασμένος»/«διάχυτος» έχουν χρησιμοποιηθεί από τον Παρασκευόπουλο (1992) για να ερμηνεύσουν τους αντίστοιχους αγγλικούς όρους «field independent» και «field dependent».

Οι ατομικές διαφορές ως προς το γνωστικό ύψος αντανακλούν διαφορετικό τρόπο ανατροφής, καθώς η ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας και της αυτονομίας του παιδιού συντελεί στην ανάπτυξη μεγαλύτερης αναλυτικής ικανότητας (Witkin, Dyk, Faterson, Goodenough και Karp, 1974a· Witkin και Betty, 1975). Ο τρόπος κοινωνικοποίησης και ο βαθμός αυτονομίας ποικίλλουν σε συνάρτηση με τη μορφή της οικογένειας (εκτεταμένη-πυρηνική) και τις αξίες (συλλογικές-ατομιστικές), οι οποίες διαφοροποιούνται ανάλογα με το οικολογικό πλαίσιο (αγροτικό-αστικό) (Georgas και Betty, 1995).

Στην παραδοσιακή αγροτική κοινωνία επικρατεί η εκτεταμένη μορφή οικογένειας, η οποία χαρακτηρίζεται από αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων, κατοίκηση των συγγενών στον ίδιο ή κοντινό χώρο και στενή συνεργασία των μελών στον οικονομικό τομέα. Οι αξίες που διέπουν τη λειτουργία της εκτεταμένης οικογένειας βασίζονται στη συλλογικότητα και στην αλληλεγγύη που επιβάλλει η οικονομική αλληλεξάρτηση, ενώ στην ανατροφή των παιδιών δίδεται έμφαση στη συμμόρφωση, στην υπακοή και στην υπευθυνότητα. Σε αυτό το περιβάλλον, με τη βραχύχρονη εκπαίδευση, την ένταξη των εφήβων από νεαρή ηλικία στην παραγωγική διαδικασία, την πολύ σταδιακή πρόοδο της γνώσης, η οποία δε δημιουργεί σημαντική απόσταση ανάμεσα σε γονείς και νέους, καθώς και τις οικονομικές εκείνες συνθήκες που υπαγορεύουν τη συνεργασία όλων των μελών της οικογένειας για την προώθηση του κοινού συμφέροντος, δημιουργούνται οι κατάλληλες προϋποθέσεις ώστε να αμβλύνονται οι συγκρούσεις μεταξύ εφήβων και γονέων (Conger, 1991).

Ο μετασχηματισμός της κοινωνίας από αγροτική σε βιομηχανική-αστική είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση των παραδοσιακών μονάδων κοινωνικής οργάνωσης και τη σταδιακή μετατροπή της εκτεταμένης οικογένειας σε πυρηνική. Μέσα στο νέο οικογενειακό πλαίσιο δεν ισχύει πια η αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων, οι συγγενείς δε μοιράζονται απαραίτητως τον ίδιο χώρο κατοικίας, ο δε χώρος εργασίας διαχωρίζεται από την κατοικία. Οι συλλογικές αξίες αντικαθίστανται σταδιακά από ατομιστικές και η ανατροφή των παιδιών αποσκοπεί στην ανάπτυξη της ανεξαρτησίας και στην ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας, έτσι ώστε αυτά να αποκτήσουν ικανότητες για ατομική επιτυχία (Parsons, 1949· McClelland, 1961· Γεώργας, 1998). Παρά το ότι η οικογένεια χάνει την οικονομική λειτουργία της, αποτελεί και πάλι το βασικό φορέα εξουσίας για τα εξαρτώμενα μέλη της κατά τα πρώτα στάδια της εκβιομηχάνισης. Για να κερδίσουν την ανεξαρτησία τους οι έφηβοι πρέπει να αντιταχθούν στη γονική εξουσία.

Στη σύγχρονη δυτική κοινωνία, όμως, η οικογένεια δεν αποτελεί πια τον κύριο φορέα εξουσίας, καθώς υποσκελίζεται σημαντικά από το θεσμό της μακρόχρονης εκπαίδευσης και την επιρροή των μέσων μαζικής ενημέρωσης. Οι νέοι, βέβαια, ακόμη συγκρούονται με τους γονείς τους, όμως η οικογένεια δεν αποτελεί πια την κύρια πηγή αντιπαράθεσης, καθώς οι γονείς όλο και περισσότερο αποδέχονται τη συρρίκνωση του ρόλου τους και επιτρέπουν την ανεξαρτησία από την οικογένεια (Conger, 1991).

Το γνωστικό ύψος, το οποίο θα εξετάσουμε εδώ, σε συνάρτηση με τις μεταβολές στη μορφή της οικογένειας και τις αξίες που αναφέρθηκαν παραπάνω, αποτελεί ένα σταθερό τρόπο προσαρμογής στο περιβάλλον και αναφέρεται τόσο στην αντιληπτική-γνωστική όσο και στην κοινωνική-συναισθηματική λειτουργία του ατόμου. Η θεωρία της ψυχολογικής διαφοροποίησης αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η έννοια αυτή με βάση τις παρατηρήσεις από τα πειράματα στον τομέα της οπτικής αντίληψης (Witkin et al., 1974a). Στη διάρκεια της ανάπτυξής του το άτομο αντιλαμβάνεται σταδιακά τα επιμέρους τμήματα ενός πεδίου, που φαίνεται να έχουν μικρή σχέση μεταξύ τους, ως μία λειτουργική ενότητα. Σταδιακά επίσης αντιλαμβάνεται τα στοιχεία του πεδίου αυτού ως κάτι το ξεχωριστό από το πλαίσιό τους, τα επαναδιατάσσει και τα οργανώνει όταν λείπει η εσωτερική δομή. Με άλλα λόγια, η ανάλυση και η σύνθεση αποτελούν τις δύο αλληλένδετες εκδηλώσεις αυξανόμενης διαφοροποιητικής ικανότητας.

Ο όρος «εξάρτηση/ανεξαρτησία από το πεδίο» (field dependence/independence) επινοήθηκε για να χαρακτηρίσει τη συμπεριφορά του ατόμου αρχικά σε έρευνες σχετικά με την αντίληψη της κάθετης τοποθέτησης (verticality/καθετότητα). Τα κύρια τεστ που χρησιμοποιήθηκαν για τον έλεγχο των ατομικών διαφορών στον τομέα αυτό ήταν τα τεστ «Ραβδιού και Πλαισίου» (Rod and Frame Test-RFT) και «Προσαρμογής του Σώματος» (Body Adjustment Test-BAT). Στο πρώτο τεστ το άτομο καλείται να τοποθετήσει κάθετα ως προς το σώμα του ένα ραβδί που βρίσκεται μέσα σε ένα κεκλιμένο πλαίσιο, ενώ στο δεύτερο τοποθετεί κάθετα ως προς το σώμα του την κεκλιμένη καρέκλα πάνω στην οποία κάθεται μέσα σε ένα κεκλιμένο δωμάτιο. Ένα άλλο τεστ οπτικής αντίληψης, πιο εύχρηστο από τα παραπάνω, είναι το τεστ των «Ένθετων Σχημάτων», όπου ένα απλό σχήμα κρύβεται μέσα σε ένα πιο σύνθετο και απαιτείται ο εντοπισμός και η αναγνώρισή του. Και στις τρεις περιπτώσεις τα άτομα επηρεάζονται λιγότερο ή περισσότερο από την κλίση του πλαισίου, την κλίση του δωματίου ή το σύνθετο σχήμα μέσα στο οποίο εντάσσεται το απλούστερο και

χαρακτηρίζονται ως «ανεξάρτητα ή εξαρτημένα από το πεδίο» («εστιασμένα» ή «διάχυτα»), αντίστοιχα (Witkin, Oltman, Raskin και Karp, 1971· Witkin και Berry, 1975).

Τα ευρήματα από τον τομέα της οπτικής αντίληψης συμπληρώθηκαν και με ευρήματα από τους τομείς της γνωστικής, της κοινωνικής και της συναισθηματικής λειτουργίας. Ο συνδυασμός τους σκιαγραφεί την έννοια του γνωστικού τύπου «εστιασμένος/διάχυτος».

Ο «εστιασμένος» γνωστικός τύπος μπορεί εύκολα να διαφοροποιήσει, δηλαδή να αναλύσει, ένα οργανωμένο σύνολο πληροφοριών στα επιμέρους στοιχεία του ακολουθώντας μια στρατηγική συστηματικού ελέγχου των υποθέσεων. Στην κοινωνική του συμπεριφορά παρουσιάζεται σχετικά αυτόνομος, εκδηλώνει μικρή ανάγκη για καθοδήγηση ή υποστήριξη από τους άλλους, εμμονή στην αρχική γνώμη ή στάση του και, γενικότερα, μεγαλύτερη τάση αντίστασης στις κοινωνικές πιέσεις για συμμόρφωση. Ο «διάχυτος» γνωστικός τύπος τείνει να αποδέχεται ένα οργανωμένο σύνολο πληροφοριών όπως είναι, υιοθετώντας μια λιγότερο συστηματική μέθοδο ανάλυσης, ενώ επηρεάζεται περισσότερο από τον κοινωνικό του περίγυρο, με τον οποίο επιδιώκει μεγαλύτερη εγγύτητα. Έτσι, αναπτύσσει μια άνεση στις διαπροσωπικές σχέσεις, η οποία του επιτρέπει να απευθύνεται στους ανθρώπους που τον περιβάλλουν για να αντλήσει πληροφορίες ή να ζητήσει οργανωτική βοήθεια και, γενικά, εκδηλώνει τάσεις μεγαλύτερης συμμόρφωσης προς το περιβάλλον (Witkin και Goodenough, 1981). Είναι αυτονόητο ότι κανένας δεν ανήκει ξεκάθαρα στον έναν ή στον άλλο τύπο, αλλά βρίσκεται πάνω ή κάτω από το μέσο όρο μιας ομάδας ως προς αυτή τη διάσταση.

Η συσχέτιση που συχνά διαπιστώνεται ανάμεσα σε αυτόν το γνωστικό τύπο και τα τεστ νοημοσύνης οφείλεται σε έναν κοινό γνωστικό, μη λεκτικό παράγοντα, δηλαδή στην ικανότητα αποκωδικοποίησης ενός δεδομένου αντιληπτικού πλαισίου (Goodenough και Karp, 1961). Το κατά πόσον η παραπάνω συσχέτιση μπορεί να ερμηνευθεί με βάση τη γενική νοημοσύνη είναι ένα ερώτημα δύσκολο να απαντηθεί. Κι αυτό γιατί η έννοια της γενικής νοημοσύνης είναι τόσο ευρεία που είναι δύσκολο να ορισθούν συμπεριφορές και ικανότητες που να μη βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με αυτήν. Η δημοτικότητα του γνωστικού τύπου «εστιασμένος/διάχυτος» ως ένα βαθμό οφείλεται σε μια αμφισβήτηση όσον αφορά τη νοημοσύνη ως μονοσήμαντη έννοια και την ψυχομετρική προσέγγιση (McKenna, 1984). Η θεωρία της ψυχολογικής διαφοροποίησης και η έννοια του γνωστικού τύπου που εμπεριέχεται σε αυτήν αποτελούν μια πληρέστερη προ-

σέγγιση της νοητικής λειτουργίας σε σχέση με την προσωπικότητα και το οικολογικό πολιτισμικό περιβάλλον (Gruenfeld και MacEachron, 1975).

Έτσι, μετατοπίζοντας το πλαίσιο αναφοράς από την ατομιστική στην κοινωνικοπολιτισμική προσέγγιση, το νόημα της διαφοροποίησης αποκτά μια άλλη διάσταση. Οι κοινωνίες διαφέρουν μεταξύ τους ως προς το οικολογικό πλαίσιο, τον τρόπο οικονομικής οργάνωσης, το βαθμό αστικοποίησης, την εξειδίκευση των επαγγελμάτων, τον αριθμό των ρόλων που είναι διαθέσιμοι στα μέλη τους, το βαθμό ιεράρχησης αυτών των ρόλων, τη μορφή της οικογένειας, τις αξίες κ.λπ.. Οι αρχικές έρευνες όσον αφορά το γνωστικό τύπο «εστιασμένος /διάχυτος» έδειξαν ότι το διαφορετικό οικολογικό περιβάλλον και ο διαφορετικός τρόπος παραγωγής ανάμεσα στις θηρευτικές/συλλεκτικές και τις καλλιεργητικές κοινωνίες είχαν ως συνέπεια διαφορετικό τρόπο οπτικής αντίληψης, οικογενειακής οργάνωσης καθώς και διαφορετικό γνωστικό τύπο (Betty, 1994). Στις νομαδικές θηρευτικές/συλλεκτικές κοινωνίες αποτελούσε βασική ανάγκη επιβίωσης η ανάπτυξη της ικανότητας των μελών να ξεχωρίζουν το μέρος από το πλαίσιό του στο χώρο καθώς και το να αναλύουν και να οργανώνουν τη χωροτακτική πληροφορία, δύο βασικά χαρακτηριστικά του «εστιασμένου τύπου». Παράλληλα, η λειτουργική μορφή οικογένειας σε αυτό το πλαίσιο ήταν η πυρηνική, με τις ατομιστικές αξίες που ενθαρρύνουν την ανάπτυξη της πρωτοβουλίας και της ανεξαρτησίας, χαρακτηριστικά απαραίτητα για έναν καλό κυνηγό. Αντίθετα, στις καλλιεργητικές κοινωνίες, των οποίων βασικό χαρακτηριστικό είναι η μόνιμη εγκατάσταση, δεν ήταν τόσο αναγκαία για την επιβίωση η ανάπτυξη της χωροτακτικής, αναλυτικής ικανότητας, ενώ η πλέον διαδεδομένη μορφή οικογένειας ήταν η εκτεταμένη, με τις συλλογικές αξίες οι οποίες υπαγορεύουν τρόπο ανατροφής που ευνοεί τη συμμόρφωση με τους κανόνες της κοινότητας και την αρμονική συμβίωση. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, απαντάται συχνότερα ο «διάχυτος» γνωστικός τύπος.

Στο σύγχρονο δυτικό κόσμο ο «εστιασμένος» τύπος φαίνεται περισσότερο λειτουργικός στην αστική, βιομηχανική κοινωνία, όπου το λόγο έχουν η επιστημονική ανάλυση, η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στο περιβάλλον και η απόκτηση υλικών αγαθών. Με αυτή την έννοια στο σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα καλός μαθητής είναι ο «εστιασμένος» αναλυτικός γνωστικός τύπος. Ο «διάχυτος» φαίνεται πως ταιριάζει καλύτερα σε κοινωνικό περιβάλλον όπου η διαπροσωπική σχέση είναι πρωταρχικής σημασίας, δηλαδή στην αγροτική κοινωνία (Paramo και Tinajero, 1990).

Από τα παραπάνω είναι εμφανές ότι το θέμα του γνωστικού τύπου και της γνωστικής διαφοροποίησης πρέπει να διερευνηθεί μέσα στο πλαίσιο

τον μετασχηματισμού της κοινωνίας από αγροτική σε αστική και των μεταβολών που ο μετασχηματισμός αυτός συνεπάγεται για την προσωπική ζωή.

Στην παρούσα έρευνα, η μελέτη των οικολογικών και κοινωνικών επιδράσεων στη γνωστική διαφοροποίηση έγινε με βάση το οικολογικό-κοινωνικό μοντέλο του Γεώργια (Georgas, 1993). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό οι χώρες μπορούν να ταξινομηθούν οικολογικά και κοινωνικοπολιτικά και να τοποθετηθούν στη διάσταση «συλλογικότητα/ατομισμός», η οποία αποτελεί έναν από τους βασικούς τομείς έρευνας της διαπολιτισμικής ψυχολογίας. Οι όροι «συλλογικότητα/ατομισμός» αναφέρονται σε περισσότερο ή λιγότερο παραδοσιακές μορφές κοινωνικοοικονομικής οργάνωσης με περισσότερο ή λιγότερο σταθερές εσω-ομάδες. Οι χώρες οι οποίες εξετάζονται σε αυτή την έρευνα, η Ελλάδα και η Μ. Βρετανία, ταξινομούνται ως εξής ως προς τη διάσταση «συλλογικότητα/ατομισμός» με βάση το παραπάνω μοντέλο: Η Ελλάδα βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο, από το συλλογικό στο ατομιστικό, ενώ η Μ. Βρετανία ανήκει στις μεταβιομηχανικές, ατομιστικές κοινωνίες (Triandis, Bontempo, Betancourt, Bond, Leung, Brenes, Georgas, Hui, Marin, Setlaldl, Sinha, Verma, Spangerberg, Tousard and Montmollin, 1986). Η διαφορετική θέση των δύο χωρών ως προς τη διάσταση αυτή έχει ως συνέπεια διαφορές όσον αφορά τη μορφή της οικογένειας και τις αξίες της, καθώς και τις δυνατότητες αυτονομίας που προσφέρει στα μέλη της και την ψυχολογική διαφοροποίηση.

Στην Ελλάδα, λόγω της ραγδαίας σε σύγκριση με το παρελθόν αστικοποίησης και εκβιομηχάνισης, οι αλλαγές στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας ήταν απότομες, ενώ οι μεταβολές στην οργάνωση της ιδιωτικής ζωής συντελέστηκαν με πιο αργούς ρυθμούς. Έτσι, με τα σημερινά δεδομένα φαίνεται πως συνυπάρχουν τρεις μορφές ελληνικής οικογένειας: α) Η παραδοσιακή, εκτεταμένη οικογένεια, με τις συλλογικές αξίες της αγροτικής κοινωνίας. Οι αξίες αυτές αφορούν τους ιεραρχικούς ρόλους, το φιλότιμο και τις υποχρεώσεις των παιδιών προς τους γονείς και τους συγγενείς (Γεώργιας, 1998). β) Η αστική, πυρηνική οικογένεια, με ένα μείγμα συλλογικών και ατομιστικών αξιών, η οποία παραμένει παιδοκεντρική. γ) Η πυρηνική οικογένεια, με σύγχρονες αξίες, όπου η σχέση παύει να είναι το μέσο για την επιδίωξη σκοπών, όπως είναι η απόκτηση παιδιών και η αποκατάστασή τους, και γίνεται αυτοσκοπός (Κατάκη 1984· Μουσουρού, 1985). Σε γενικές γραμμές, όμως, στη σύγχρονη Ελλάδα, η οποία βρίσκεται ακόμα σε μεταβατικό στάδιο μετασχηματισμού από αγροτική σε αστική κοινωνία, οι παραδοσιακές αξίες εξακολουθούν να υφίστανται. Οι

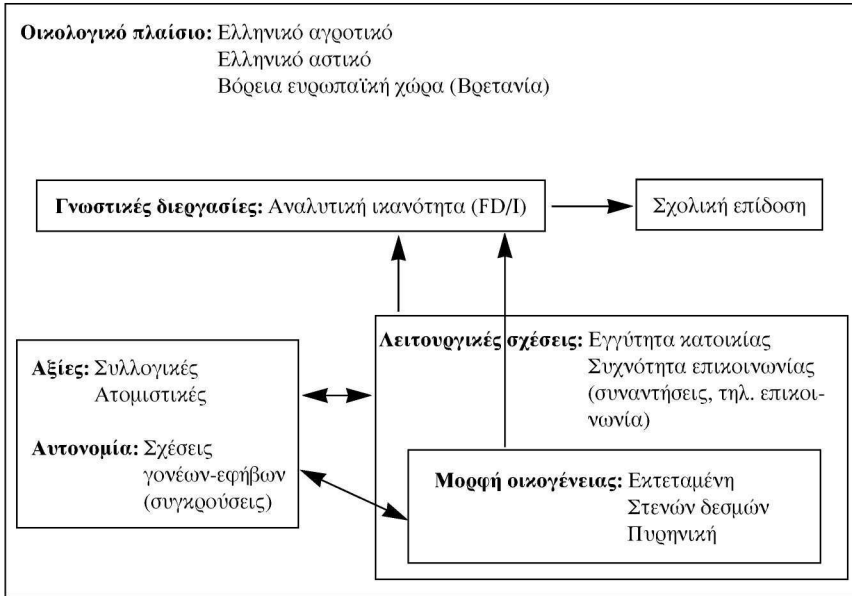
νέοι συμφωνούν με τις παραδοσιακές αξίες της αλληλοβοήθειας, του σεβασμού, των υποχρεώσεων προς τους γονείς και τους συγγενείς, ενώ απορρίπτουν αυτές που έχουν σχέση με την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων του πατέρα και της μητέρας (Γεώργας, 1998).

Όσον αφορά τη σύγχρονη βρετανική οικογένεια, πέρα από τις ιδιομορφίες που οφείλονται στην πολυφυλετική σύνθεση της βρετανικής κοινωνίας, οι πιο σημαντικές μορφές οικογένειας που αναδύονται είναι η μονογονική και αυτή που προέρχεται από δεύτερο γάμο. Η σύγχρονη τάση είναι γάμος σε μικρή σχετικά ηλικία, διαζύγιο και μακρόχρονη δεύτερη συμβίωση (Jackson, 1982). Κάτω από αυτές τις συνθήκες τα παιδιά αντιλαμβάνονται ότι η οικογένεια δεν αποτελεί πια το πάλαι ποτέ καταφύγιο και σύντομα ανεξαρτητοποιούνται από αυτήν (Jones και Brayfield, 1997· Kerchhoff και Macrae, 1992). Το σύγχρονο βρετανικό οικογενειακό σύστημα είναι φιλελεύθερο και επιλεκτικό, με την έννοια ότι ναι μεν υπάρχει ένας ευρύτερος κύκλος συγγενών με τους οποίους διατηρείται συναισθηματική επαφή και αλληλοϋποστήριξη, αλλά είναι καθαρά θέμα προσωπικής επιλογής το ποιοι συγγενείς θα είναι αυτοί με τους οποίους τα άτομα θα διατηρήσουν στενότερες σχέσεις, θα αισθανθούν υποχρεωμένα απέναντί τους και θα προσφέρουν υπηρεσίες. Η επιλογή αυτή καθορίζεται από παράγοντες όπως είναι η συμβατότητα χαρακτήρων, ο σεβασμός των απόψεων των άλλων συγγενών, η δυνατότητα γεωγραφικής πρόσβασης, η προσωπική αποτίμηση της σοβαρότητας του δεδομένου προβλήματος (Firth, Hubert και Forge, 1970). Στα πλαίσια αυτού του συστήματος οικογενειακών αξιών, το ατομικό συμφέρον τίθεται πάνω από το οικογενειακό και, κατά συνέπεια, η προσωπική αυτονομία και η ανεξαρτησία αποτελούν βασικές αξίες στην ανατροφή των παιδιών (Finch και Mason, 1991).

Στην παρούσα έρευνα η μορφή της οικογένειας (Σχήμα 1) καθορίζεται από τις λειτουργικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της, δηλαδή την εγγύτητα της κατοικίας και τη συχνότητα της επικοινωνίας. Με βάση αυτούς τους δείκτες η οικογένεια μπορεί να χαρακτηριστεί ως εκτεταμένη, στενών δεσμών ή πυρηνική (Μουσούρου, 1985). Η μορφή της οικογένειας εκφράζεται με τις αξίες της (συλλογικές-ατομιστικές) (Γεώργας, 1998) και το βαθμό αυτονομίας που επιτρέπει στα μέλη της. Ο βαθμός αυτονομίας εκφράζεται στη σχέση γονέων-εφήβων με τη συχνότητα συγκρούσεων ανάμεσά τους (Besevegis και Giannitsas, 1996). Επίσης, η μορφή της οικογένειας μπορεί να ανταναλλάται σε γνωστικές διεργασίες, όπως είναι η αναλυτική ικανότητα (FD/I), η οποία επηρεάζει τη σχολική επίδοση (Witkin και Goodenough, 1981). Το σχήμα συσχέτισης ανάμεσα στη μορφή της οικογένειας, στις αξίες και στην αναλυτική ικανότητα (FD/I) μπορεί να

ΣΧΗΜΑ 1

Οικολογικό πλαίσιο, μορφή οικογένειας, αξίες και αναλυτική ικανότητα

διαφέρει σε συνάρτηση με το οικολογικό πλαίσιο (Berry, Poortinga, Segall, Dasen, 1992), το οποίο στην έρευνα αυτή είναι το ελληνικό αγροτικό, το ελληνικό αστικό και μια βόρεια ευρωπαϊκή χώρα, η Βρετανία.

Σκοπός της διαπολιτισμικής αυτής έρευνας στην Ελλάδα και στη Βρετανία ήταν η μελέτη των παραγόντων που συσχετίζονται με την αναλυτική ικανότητα των εφήβων, όπως αυτή εκφράζεται ως «εστιασμένος» (field independent, FI) ή «διάχυτος» (field dependent, FD) γνωστικός τύπος. Η διερεύνηση αυτή έγινε στα πλαίσια των αλλαγών της μορφής και των αξιών της οικογένειας από τον αγροτικό στον αστικό χώρο, δηλαδή από τη συλλογικότητα στον ατομισμό, όπως έχει περιγραφεί προηγουμένως.

Για να φανεί καλύτερα το μεταβατικό στάδιο της Ελλάδας από το συλλογικό στο ατομιστικό πλαίσιο, επιλέξαμε τόσο αγροτικό όσο και αστικό πληθυσμό από τον ελληνικό χώρο. Αυτό δεν κρίθηκε απαραίτητο για τη Βρετανία, καθώς έρευνες έχουν καταδείξει (Hofstede, 1983) ότι έχει μια σαφή τοποθέτηση όσον αφορά την ατομιστική διάσταση και μπορεί να αποτελέσει σημείο αναφοράς σε σχέση με την πυρηνική μορφή της οικογένειας. Πιο συγκεκριμένα, εξετάστηκαν τα ακόλουθα διερευνητικά ερωτήματα:

- 1) Ποια είναι η μορφή της οικογένειας στο αγροτικό και στο αστικό πλαίσιο;
- 2) Πώς μεταβάλλονται, από το αγροτικό στο αστικό πλαίσιο, οι παραδοσιακές οικογενειακές αξίες των εφήβων;
- 3) Ποιες είναι οι σχέσεις γονέων-εφήβων, δεχόμενοι ότι ο μετασχηματισμός της οικογένειας τείνει προς την πυρηνική μορφή με αντίστοιχες αλλαγές που μπορεί να παρατηρούνται στις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες (από συλλογικές σε ατομιστικές) και στο βαθμό επιτρεπόμενης ανεξαρτησίας των παιδιών;
- 4) Πώς συμμεταβάλλονται οι αλλαγές στη μορφή της οικογένειας, στις οικογενειακές αξίες και στις σχέσεις γονέων-εφήβων με το βαθμό αναλυτικής ικανότητας, σε συνάρτηση με τη χώρα προέλευσης του δείγματος;

ΜΕΘΟΔΟΣ

Δείγμα

Το δείγμα αποτελείται από 569 μαθητές και μαθήτριες ηλικίας 15-17 ετών, που όσον αφορά τον ελληνικό χώρο προέρχονταν από την Α' και Β' τάξη γενικού λυκείου, ενώ όσον αφορά τον βρετανικό από τη δωδέκατη τάξη του γυμνασίου (Secondary School) ή το πρώτο έτος του Sixth Form College. Και στους τρεις τύπους σχολείων τα παιδιά είχαν συμπληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και είχαν επιλέξει να συνεχίσουν με ακαδημαϊκό κυρίως προσανατολισμό.

Οι μαθητές του ελληνικού αγροτικού δείγματος επιλέχθηκαν από την Κρήτη κατά τρόπο τυχαίο και από περιοχές οι οποίες, σύμφωνα με τα στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας (ΕΣΥ, 1983), είχαν πληθυσμό μικρότερο των 10.000 κατοίκων με βασική απασχόληση τη γεωργία, την κτηνοτροφία και την αλιεία. Τα γενικά λύκεια του νομού Χανίων τα οποία έλαβαν μέρος στην έρευνα αυτή ήταν τα εξής: Γενικό Λύκειο Κολυμπαρίου, Γενικό Λύκειο Αλικιανού, Γενικό Λύκειο Βάμου, Γενικό Λύκειο Βουκολιών και Γενικό Λύκειο Κισάμου.

Οι μαθητές του ελληνικού αστικού δείγματος επιλέχθηκαν από τα γενικά λύκεια του Διαμερίσματος Αθηνών, από περιοχές που χαρακτηρίζονται ως αστικές ή μέσου κοινωνικο-οικονομικού επιπέδου, όπως Ν. Σμύρνη, Παγκράτι, Ζωγράφου (ΕΣΥ, 1983). Τα γενικά λύκεια που έλαβαν μέρος στην έρευνα ήταν τα εξής: 2ο Γενικό Λύκειο Ν. Σμύρνης, 7ο Γενικό Λύκειο Παγκρατίου, 1ο Γενικό Λύκειο Ζωγράφου.

Οι μαθητές του βρετανικού δείγματος επιλέχθηκαν από περιοχές με πολύ μικρό ποσοστό μεταναστών, όπως το Essex και το Leighton Buzzard (Dorling, 1995). Έτσι, οι έφηβοι που συμμετείχαν στην έρευνα αυτή μπορούν να θεωρηθούν ότι προέρχονται από αντιπροσωπευτικές βρετανικές οικογένειες. Τα βρετανικά σχολεία που έλαβαν μέρος στην έρευνα ήταν τα εξής: South East Essex VI Form College, Palmer's VI Form College, Essex, Cedars Upper School, Leighton Buzzard.

Μέσα συλλογής δεδομένων

Για τη συλλογή του ερευνητικού υλικού χρησιμοποιήθηκαν: 1) το Ομαδικό Τεστ Ένθετων Σχημάτων (Group Embedded Figures Test) και 2) ένα ερωτηματολόγιο.

Το Ομαδικό Τεστ Ένθετων Σχημάτων (GEFT) αποτελείται από δεκαοκτώ σύνθετα σχήματα μέσα στα οποία πρέπει να εντοπισθεί μια διαφορετική κάθε φορά απλή μορφή σε συγκεκριμένο χρόνο. Ο βαθμός είναι το άθροισμα των ορθών απαντήσεων από το σύνολο των δεκαοκτώ σχημάτων. Ο καθαρός χρόνος συμπλήρωσης του τεστ καθορίστηκε σε 15 λεπτά με βάση δεδομένα από μαθητές γυμνασίου ηλικίας 15,5-17,5 χρόνων (Leahy και Zalaito, 1985). Ο βαθμός αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας (Kuder Richardson) του Ομαδικού Τεστ Ένθετων Σχημάτων έχει υπολογισθεί από τους κατασκευαστές του σε 0,82 (Witkin et al., 1971).

Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από τρία μέρη: Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει ερωτήσεις για τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος καθώς και ερωτήσεις που βοηθούν στον προσδιορισμό της μορφής της οικογένειας με βάση την εγγύτητα κατοικίας (1=στο ίδιο σπίτι έως 6=μακριά) καθώς και τη συχνότητα των συναντήσεων και της τηλεφωνικής επικοινωνίας (1=καθημερινά έως 6=σπάνια) με τους στενούς συγγενείς (Μουσουρού, 1985). Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τριάντα δύο παραδοσιακές οικογενειακές αξίες της κλίμακας Γεώργα (1986) (1=συμφωνώ έως 5=διαφωνώ) όσον αφορά την ιεράρχηση των ρόλων μέσα στην οικογένεια, το φιλότιμο και τις υποχρεώσεις των παιδιών προς την οικογένεια και τους συγγενείς. Το τρίτο μέρος αφορά τη συχνότητα συγκρούσεων ανάμεσα στους εφήβους και στους γονείς τους. Το μέρος αυτό αποτελεί προσαρμογή, για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας, ενός ερωτηματολογίου που κατασκευάστηκε για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των εφήβων για τους γονείς τους (Besevegis και Giannitsas, 1996) και περιλαμβάνει μια σειρά θεμάτων που αποτελούν συχνά σημεία προστριβής μεταξύ

γονέων και εφήβων, όπως είναι το λεξιλόγιο, οι παρέες, ο τρόπος ντυσίματος, οι ώρες εξόδου, το είδος της ψυχαγωγίας, η εκλογή επαγγέλματος, οι διακοπές, το χαρτζιλίκι, το σχολείο (κυρίως σε σχέση με τους βαθμούς), οι σχέσεις με το άλλο φύλο, ο προσωπικός χώρος, οι ιδέες. Η συχνότητα των συγκρούσεων δηλώνεται σε μια κλίμακα τεσσάρων βαθμίδων (1=ποτέ έως 4=συχνά).

Αν και το ερωτηματολόγιο κατασκευάστηκε με βάση την ελληνική πραγματικότητα, χρησιμοποιήθηκε σε διαπολιτισμική έρευνα. Το σκεπτικό όσον αφορά τη χρήση του ήταν να θεωρηθεί η ελληνική παραδοσιακή αγροτική οικογένεια το σημείο αναφοράς σε σχέση με το οποίο αντιδιαστέλλονταν η ελληνική αστική πόσο μάλλον η βρετανική οικογένεια.

Σχεδιασμός - Στατιστική ανάλυση

Για την ανάλυση των στοιχείων της έρευνας χρησιμοποιήθηκε η συναφειακή μέθοδος με διάφορες μορφές ανάλυσης. Για την ανίχνευση πιθανών διαφορών στις μορφές οικογένειας κατά τόπο, χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση διακύμανσης με σκοπό τον υπολογισμό των συναφειών της εγγύτητας κατοικίας και της συχνότητας επικοινωνίας (μορφή της οικογένειας) με τον τόπο (ελληνικό αγροτικό δείγμα, ελληνικό αστικό δείγμα και βρετανικό δείγμα). Για τις οικογενειακές αξίες και τις συγκρούσεις χρησιμοποιήθηκε η ανάλυση παραγόντων προκειμένου να καταλήξουμε σε διαστάσεις αξιών και συγκρούσεων. Οι διαστάσεις αυτές, μαζί με τους δείκτες εγγύτητας κατοικίας και συχνότητας επικοινωνίας, χρησιμοποιήθηκαν περαιτέρω στην ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης με συσχετιζόμενη μεταβλητή την αναλυτική ικανότητα.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Μορφή της οικογένειας

Οι διαφορές των μέσων όρων (η υψηλότερη τιμή δηλώνει λιγότερη συγκατοίκηση ή επικοινωνία) ως προς την εγγύτητα της κατοικίας, τη συχνότητα των συναντήσεων και της τηλεφωνικής επικοινωνίας ανάμεσα στα τρία δείγματα ελέγχθηκαν μέσω μονοπαραγοντικής ανάλυσης διακύμανσης. Για τις επιμέρους πιθανές διαφοροποιήσεις ανά ζεύγη χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των εκ των υστέρων συγκρίσεων Scheffé (Scheffé – a posteriori test). Σύμφωνα με τα σχετικά ευρήματα η ελληνική αγροτική οικογένεια φαίνεται εκτεταμένη, καθώς τα μέλη της κατοικούν πολύ κοντά με τους

συγγενείς (παππού-γιαγιά, θείους-θείες) και συναντιούνται πολύ συχνά. Η ελληνική αστική οικογένεια μπορεί να χαρακτηριστεί ως οικογένεια στενών δεσμών. Διαφέρει στατιστικά σημαντικά από την αγροτική οικογένεια ως προς την εγγύτητα της κατοικίας με τον παππού ή τη γιαγιά (οι μέσοι όροι είναι 4,33 και 3,86, αντίστοιχα) ($F_{(2, 511)}=32,61, p<0,001$) αλλά όχι ως προς την εγγύτητα της κατοικίας με τον ευρύτερο συγγενικό κύκλο (θείους-θείες). Επίσης, διαφέρει στατιστικά σημαντικά από την αγροτική οικογένεια όσον αφορά τη συχνότητα συναντήσεων με παππού, γιαγιά (οι μέσοι όροι είναι 2,79 και 2,28, αντίστοιχα) ($F_{(2, 509)}=25,74, p<0,001$) και θείους, θείες (οι μέσοι όροι είναι 2,89 και 2,47, αντίστοιχα) ($F_{(2, 555)}=78,27, p<0,001$), αλλά όχι και τη συχνότητα τηλεφωνικής επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, φαίνεται να διατηρεί μια κάποια απόσταση από τον κύκλο των στενών συγγενών (παππούδες, γιαγιάδες), αλλά όχι και από τον ευρύτερο κύκλο (θείους, θείες).

Σε αντίθεση με την ελληνική αγροτική και αστική οικογένεια, η βρετανική οικογένεια φαίνεται ξεκάθαρα πυρηνική, καθώς στατιστικά σημαντικές διαφορές δείχνουν ότι τα μέλη της κατοικούν μακριά από συγγενείς, συναντιούνται και τηλεφωνούν σπανιότερα. Για τις συγκρίσεις αυτές, αναφέρονται ενδεικτικά οι διαφορές του βρετανικού δείγματος ως προς την εγγύτητα κατοικίας με παππού, γιαγιά σχετικά με το ελληνικό αστικό δείγμα (αντίστοιχοι μέσοι όροι 5,44 και 4,33, Scheffé θεωρητικό εύρος =0,47, $p<0,05$) και σχετικά με το ελληνικό αγροτικό δείγμα (αντίστοιχοι μέσοι όροι 5,44 και 3,86, Scheffé θεωρητικό εύρος=0,04, $p<0,05$). Επίσης για τις συναντήσεις με παππού – γιαγιά, το βρετανικό δείγμα διέφερε από το ελληνικό αστικό δείγμα (αντίστοιχοι μέσοι όροι 3,67 και 2,79 Scheffé θεωρητικό εύρος=0,04, $p<0,05$) και από το ελληνικό αγροτικό δείγμα (αντίστοιχοι μέσοι όροι 3,67 και 2,28, Scheffé θεωρητικό εύρος=0,04, $p<0,05$).

Οικογενειακές αξίες

Η παραγοντική ανάλυση των οικογενειακών αξιών έγινε με τη μέθοδο ανάλυσης των κύριων συνιστωσών (principal component analysis) και με ορθόγωνη περιστροφή των αξόνων (varimax rotation). Για το σύνολο του δείγματος προέκυψαν τρεις παράγοντες, οι οποίοι παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1*Παράγοντες οικογενειακών αξιών*

<i>Παράγοντας 1: Ιεραρχικοί ρόλοι (24,2%)</i>	Φορτίο	Μ.Ο.
Μητέρα δέχεται αποφάσεις πατέρα	0,73	3,99
Πατέρας αρχηγός	0,71	3,54
Πατέρας διαχειρίζεται χρήματα	0,66	3,96
Μητέρα στο σπίτι	0,65	4,22
Μητέρα συμφωνεί με γνώμη πατέρα	0,65	4,00
Μητέρα συμβιβαστική	0,57	3,47
Πατέρας χρηματοδότης	0,56	3,77
Γιος να παντρεύει αδελφή	0,51	4,21
Μητέρα πρέπει να υποχωρεί	0,49	3,66
Κύριος σκοπός γυναίκας καλή μητέρα	0,46	3,08
Μητέρα κοντά στις καθημερινές μικροανάγκες	0,36	2,20
Μητέρα να ψηφίζει όπως πατέρας	0,35	3,90

<i>Παράγοντας 2: Υπακοή στους γονείς (8,5%)</i>	Φορτίο	Μ.Ο.
Παιδιά ζητούν άδεια γονιών	0,67	1,97
Μητέρα να ξέρει πού είναι τα παιδιά	0,64	1,84
Παιδιά δεν έχουν μυστικά	0,63	3,00
Παιδιά υπακούουν γονείς	0,61	1,98
Γονείς γνωρίζουν φίλους παιδιών	0,56	1,87
Παιδιά δεν αντιμιλούν	0,56	2,73
Παιδιά δεν ανακατεύονται στα ζητήματα μεγάλων	0,35	3,81

<i>Παράγοντας 3: Φιλότητα (4,9%)</i>	Φορτίο	Μ.Ο.
Φιλότητα	0,72	1,40
Καλές σχέσεις με συγγενείς	0,68	1,43
Να τιμούμε και να προστατεύουμε την οικογένεια	0,58	1,25
Σεβασμός στους παππούδες	0,56	1,24
Παιδιά φροντίζουν γονείς όταν γεράσουν	0,49	1,67
Γάμος στην εκκλησία	0,44	1,92

Παράγοντας 1: Ιεραρχικοί ρόλοι. Ο πρώτος παράγοντας είναι ο πιο ισχυρός και ερμηνεύει το 24,2% της διασποράς. Αποτελείται από αξίες που αναφέρονται στους παραδοσιακούς ρόλους μέσα στην οικογένεια. Οι μέσοι όροι κυμαίνονται από 3,47 έως 4,22, πράγμα που σημαίνει ότι οι έφηβοι τείνουν να διαφωνούν με τις αξίες αυτές.

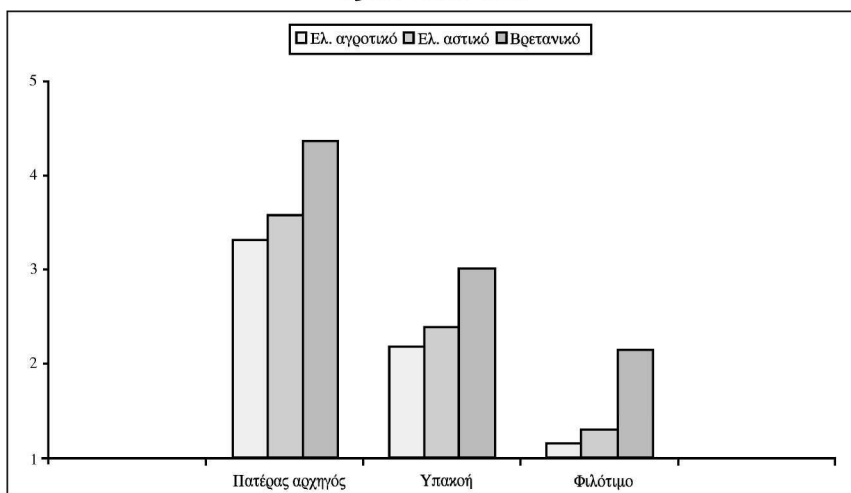
Παράγοντας 2: Υπακοή-έλεγχος των σχέσεων των παιδιών. Ο δεύτερος παράγοντας ερμηνεύει ένα ποσοστό 8,5% της διασποράς, κι αυτό σημαίνει ότι ο παράγοντας αυτός έχει μικρότερο φορτίο στο αξιολογικό σύστημα των εφήβων από ό,τι ο παράγοντας «ιεραρχικοί ρόλοι». Αποτελείται από αξίες που αφορούν την υπακοή και τον έλεγχο που ασκούν οι γονείς στα παιδιά τους σε θέματα που έχουν σχέση με τις συναναστροφές τους. Οι μέσοι όροι κυμαίνονται από 1,84 έως 3,81, βρίσκονται, δηλαδή, σε αντίθετη κατεύθυνση από τους προηγούμενους και δείχνουν μια τάση προς συμφωνία.

Παράγοντας 3: Φιλότητα. Ο τρίτος παράγοντας ερμηνεύει ένα ποσοστό 4,9% της διασποράς. Σκιαγραφεί τις θετικές οικογενειακές σχέσεις που πηγάζουν από την ετοιμότητα προσφοράς και εκπλήρωσης υποχρεώσεων προς τους ανθρώπους του στενού τους περιβάλλοντος, την αυτοθυσία, το σεβασμό. Οι μέσοι όροι κυμαίνονται από 1,24 έως 1,92, πράγμα που σημαίνει ότι οι έφηβοι συμφωνούν με τις αξίες αυτές.

Για να ελέγξουμε την επίδραση του τύπου προέλευσης στη διαμόρφωση των τριών παραγόντων οικογενειακών αξιών, προχωρήσαμε σε ένα πολυμεταβλητό μοντέλο ανάλυσης διακύμανσης με ανεξάρτητη μέτρηση τον τόπο προέλευσης και εξαρτημένες μετρήσεις τους τρεις παράγοντες αξιών. Οι μέσοι όροι που αντιστοιχούν στο πολυμεταβλητό αυτό μοντέλο ανάλυσης διακύμανσης παρουσιάζονται στο Σχήμα 2.

ΣΧΗΜΑ 2

Μέσοι όροι των παραγόντων των παραδοσιακών οικογενειακών αξιών κατά τόπο

Για το κριτήριο Hottelings Trace ($S=2$, $M=0$, $N=277$) ο στατιστικός δείκτης $F_{(6, 1110)}$ ήταν ίσος με 86,27 και στατιστικά σημαντικός στο επίπεδο 0,001. Ο δείκτης n^2 ήταν ίσος με 0,48 (Wilk's $\Lambda=0,52$) και εξηγεί, για τη σχέση αυτή, περίπου ένα ποσοστό 48% της συνολικής διασποράς των τιμών. Σε μονομεταβλητό επίπεδο οι διαφορές που παρατηρήθηκαν αφορούν όλους τους παράγοντες οικογενειακών αξιών. Για τον παράγοντα «πατέρας αρχηγός» ($F_{(2, 558)}=84,22$, $p<0,001$), για τον παράγοντα «υπακοή στους γονείς» ($F_{(2, 558)}=57,27$, $p<0,001$) και για τον παράγοντα «φιλότιμο» ($F_{(2, 558)}=270,73$, $p<0,001$), οι Βρετανοί έφηβοι συμφωνούν με τους τρεις παράγοντες αξιών πολύ λιγότερο από ό,τι οι Έλληνες έφηβοι, πράγμα που εκφράζεται κυρίως στη διαφωνία τους σχετικά με το «φιλότιμο». Οι έφηβοι του ελληνικού και αστικού δείγματος δεν παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαφορά μεταξύ τους.

Σχέσεις γονέων-εφήβων: Συγκρούσεις

Η παραγοντική ανάλυση των συγκρούσεων γονέων-εφήβων έγινε με τη μέθοδο ανάλυσης των κύριων συνιστωσών (principal component analysis) και με ορθόγωνη περιστροφή των αξόνων (varimax rotation) και προέκυψαν δύο παράγοντες: Ο πρώτος παράγοντας, «ατομικά δικαιώματα», είναι ο πιο ισχυρός και ερμηνεύει το 32,9% της διασποράς. Αφορά συγκρούσεις που αναφέρονται σε θέματα προσωπικής ζωής του εφήβου (σχέσεις με το άλλο φύλο, ψυχαγωγία, ώρες εξόδου, προσωπικός χώρος-μυστικά, διακοπές, φορτία $>0,40$). Οι μέσοι όροι κυμαίνονται από 1,70 έως 2,53, πράγμα που δείχνει μάλλον σπάνιες συγκρούσεις σε αυτά τα θέματα. Ο δεύτερος παράγοντας, «κοινωνικές υποχρεώσεις», ερμηνεύει το 9,5% της διασποράς και αφορά συγκρούσεις σχετικά με τη διαπροσωπική ζωή του εφήβου και την εικόνα της οικογένειας που δίνει μέσα από τη συμπεριφορά του (σχολείο, λεξιλόγιο, χαρτζιλίκι, εκλογή επαγγέλματος, επιλογή φίλων, ιδέες, ντύσιμο, φορτία $>0,40$). Οι μέσοι όροι κυμαίνονται από 1,56 έως 2,25 και επισημαίνουν, και πάλι, μάλλον σπάνιες συγκρούσεις σε αυτά τα θέματα.

Συσχετίσεις της μορφής της οικογένειας, των οικογενειακών αξιών και των συγκρούσεων με την αναλυτική ικανότητα

Για να ελέγξουμε τη συσχέτιση ανάμεσα στην αναλυτική ικανότητα, τη μορφή της οικογένειας, τις αξίες, τις συγκρούσεις ανάμεσα σε γονείς και εφήβους, επιχειρήσαμε ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης σε ολόκληρο

το δείγμα καθώς και σε κάθε δείγμα κατά τόπο. Οι μεταβλητές οι οποίες ελέγχθηκαν όσον αφορά την πολλαπλή τους συσχέτιση με την αναλυτική ικανότητα ήταν οι εξής: μορφωτικό επίπεδο γονέων, εγγύτητα κατοικίας, συχνότητα συναντήσεων και τηλεφωνικής επικοινωνίας με στενούς συγγενείς, παράγοντες οικογενειακών αξιών (ιεραρχικοί ρόλοι, υπακοή, φιλότιμο), παράγοντες συγκρούσεων γονέων-παιδιών (ατομικά δικαιώματα, κοινωνικές υποχρεώσεις).

Ο Πίνακας 2 παρουσιάζει τα κύρια ευρήματα της πολλαπλής ανάλυσης παλινδρόμησης κατά τόπο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ανάλυση πολλαπλής παλινδρόμησης
(Για κάθε τόπο χωριστά)
Ελληνικό αγροτικό δείγμα (N=231)

Μοντέλο	% αλλαγής	Δείκτης πολλαπλής συνάφειας	Δείκτης προσδιοριστίας	B
Υπακοή		0,266	0,071	0,212 α=6,17

Ελληνικό αστικό δείγμα (N=196)

Μοντέλο	% αλλαγής	Δείκτης πολλαπλής συνάφειας	Δείκτης προσδιοριστίας	B
Εγγύτητα κατοικίας με θείους-θείες	–	0,197	0,039	-0,671
Υπακοή	0,037	0,275	0,076	0,155 α=11,12

Βρετανικό δείγμα (N=142)

Μοντέλο	% αλλαγής	Δείκτης πολλαπλής συνάφειας	Δείκτης προσδιοριστίας	B
Συχνότητα συναντήσεων με παππού-γιαγιά	–	0,296	0,087	-0,887
Τηλεφωνική επικοινωνία με θείους-θείες	0,064	0,389	0,151	0,583
Υπακοή	0,042	0,439	0,193	-0,160 α=18,89

Στο ελληνικό αγροτικό δείγμα, η μόνη μεταβλητή που φαίνεται να συσχετίζεται με την αναλυτική ικανότητα είναι ο παράγοντας οικογενειακών αξιών «υπακοή», ο οποίος εξηγεί ένα ποσοστό 7,1% της διασποράς. Ο παράγοντας αυτός «προβλέπει» την αναλυτική ικανότητα σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($F_{(1, 133)}=10,11, p<0,05$). Η συσχέτισή του με την αναλυτική ικανότητα, αν και χαμηλή σε βαθμό, είναι θετική και στατιστικά σημαντική ($r=0,26, p<0,05$), πράγμα το οποίο ενδεχομένως σημαίνει ότι όσο πιο σύγχρονες είναι οι αξίες τόσο μεγαλύτερη είναι η αναλυτική ικανότητα.

Στο ελληνικό αστικό δείγμα η αναλυτική ικανότητα συµμεταβάλλεται με την «εγγύτητα κατοικίας με θείους-θείες», η οποία εξηγεί το 3,9% της διασποράς και τον παράγοντα οικογενειακών αξιών «υπακοή», ο οποίος εξηγεί το 3,7% της διασποράς. Οι παράγοντες αυτοί «προβλέπουν» την αναλυτική ικανότητα σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($F_{(2, 130)}=5,32, p<0,05$). Η «εγγύτητα κατοικίας με θείους-θείες» εμφανίζεται ως παράγοντας που συσχετίζεται με την αναλυτική ικανότητα μόνο στο αστικό δείγμα. Η συσχέτισή του με την αναλυτική ικανότητα, αν και χαμηλή σε βαθμό, είναι αρνητική και στατιστικά σημαντική ($r=-0,13, p<0,05$), πράγμα το οποίο ενδεχομένως σημαίνει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η εγγύτητα της κατοικίας (1=κοντά έως 6=μακριά) τόσο μεγαλύτερη είναι η αναλυτική ικανότητα.

Επίσης, η συσχέτιση ανάμεσα στον παράγοντα των οικογενειακών αξιών «υπακοή» και στην αναλυτική ικανότητα στο ελληνικό αστικό δείγμα, αν και χαμηλού βαθμού, είναι θετική και στατιστικά σημαντική ($r=0,17, p<0,05$), πράγμα το οποίο ενδεχομένως σημαίνει ότι όσο πιο σύγχρονες είναι οι αξίες τόσο μεγαλύτερη είναι η αναλυτική ικανότητα.

Στο βρετανικό δείγμα η αναλυτική ικανότητα συµμεταβάλλεται με τη «συχνότητα συναντήσεων με παππού-γιαγιά», η οποία εξηγεί το 8,7% της διασποράς, με τη «συχνότητα τηλεφωνικής επικοινωνίας με θείους-θείες», η οποία εξηγεί το 6,4% της διασποράς, και με τον παράγοντα οικογενειακών αξιών «υπακοή», ο οποίος εξηγεί το 4,2% της διασποράς. Οι παράγοντες αυτοί «προβλέπουν» την αναλυτική ικανότητα σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο ($F_{(3, 94)}=7,5, p<0,001$). Η συσχέτιση ανάμεσα στη συχνότητα των συναντήσεων με παππού-γιαγιά και στην αναλυτική ικανότητα, αν και χαμηλού βαθμού, είναι αρνητική και στατιστικά σημαντική ($r=-0,16, p<0,05$). Επειδή η κλίμακα μέτρησης της συχνότητας συναντήσεων είναι από 1=καθημερινά έως 6=σπάνια, η αρνητική συσχέτιση μπορεί να ερμηνευθεί με βάση το ότι όσο περισσότερες είναι οι συναντήσεις τόσο μεγαλύτερη είναι η αναλυτική ικανότητα.

Σε γενικές γραμμές, τα κύρια ευρήματα της έρευνας είναι τα εξής:

- 1) Η βρετανική πυρηνική οικογένεια διαφοροποιείται σημαντικά από την ελληνική εκτεταμένη οικογένεια ή οικογένεια στενών δεσμών με βάση τα κριτήρια της εγγύτητας κατοικίας και συχνότητας συναντήσεων.
- 2) Οι Έλληνες έφηβοι δεν απορρίπτουν συνολικά όλες τις παραδοσιακές οικογενειακές αξίες αλλά μάλλον αυτές που έχουν σχέση με την ιεράρχηση των ρόλων πατέρα-μητέρας. Οι Βρετανοί έφηβοι συμφωνούν με τις παραδοσιακές αξίες πολύ λιγότερο από ό,τι οι Έλληνες έφηβοι.
- 3) Οι συγκρούσεις ανάμεσα σε γονείς και εφήβους είναι μάλλον σπάνιες για τα συγκεκριμένα θέματα που εξετάστηκαν.
- 4) Οι οικογενειακές αξίες συσχετίζονται με την αναλυτική σκέψη κυρίως στο ελληνικό δείγμα, όπου όσο πιο ατομιστικές οι αξίες τόσο μεγαλύτερος ο βαθμός αναλυτικής ικανότητας. Όσον αφορά τους δείκτες κατοίκησης, μεγαλύτερη εγγύτητα κατοικίας με θείους-θείες και συχνότητα συναντήσεων με παππού-γιαγιά συσχετίζονται με υψηλότερη αναλυτική ικανότητα στο ελληνικό αστικό και στο βρετανικό δείγμα, αντίστοιχα.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στο σύνολό τους τα ευρήματα αυτής της έρευνας υποστηρίζουν ως ένα βαθμό την άποψη ότι υπάρχει συμμεταβολή ανάμεσα στην αναλυτική ικανότητα και στη μορφή της οικογένειας, όπως αυτή εκφράζεται με τις αξίες και τους δείκτες κατοίκησης (εγγύτητα κατοικίας και συχνότητα επικοινωνίας) σε συνάρτηση με τη χώρα προέλευσης του δείγματος.

Φαίνεται ότι οι περισσότεροι ατομιστικές αξίες συσχετίζονται με μεγαλύτερη αναλυτική ικανότητα στον παραδοσιακό χώρο. Έτσι, η συσχέτιση αυτή εμφανίζεται στην Ελλάδα, όπου επικρατεί η εκτεταμένη μορφή οικογένειας ή η οικογένεια στενών δεσμών με περισσότερες παραδοσιακές αξίες, και όχι στη Βρετανία, όπου επικρατεί η πυρηνική μορφή της οικογένειας και οι ατομιστικές αξίες (Hofstede, 1983). Με άλλα λόγια, εκεί όπου υπάρχουν ακόμη οι παραδοσιακές οικογενειακές αξίες η αντιδιαστολή με αυτές μπορεί να σημαίνει και άλλο τρόπο σκέψης.

Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα άλλων διαπολιτισμικών ερευνών που έχουν χρησιμοποιήσει διαφορετικούς τρόπους ελέγχου της παραδοσιαρχίας (traditionalism), όπως, για παράδειγμα, τον τρόπο ανατροφής (Witkin, Price-Williams, Bertini, Christiansen, Oltman, Ramirez, Van Meel, 1974b).

Μεταβλητές κατοίκησης, όπως είναι η εγγύτητα της κατοικίας και η συχνότητα των συναντήσεων με στενούς συγγενείς, αποτελούν παράγο-

ντες που συσχετίζονται με την αναλυτική ικανότητα στα περισσότερα αστικοποιημένα μέρη του δείγματος, δηλαδή στο ελληνικό αστικό και στο βρετανικό δείγμα. Και στις δύο περιπτώσεις η μεγαλύτερη εγγύτητα της κατοικίας και η συχνότητα των συναντήσεων συσχετίζονται με μεγαλύτερη αναλυτική ικανότητα. Τέτοιοι παράγοντες συσχέτισης με την αναλυτική ικανότητα δεν εμφανίζονται στο ελληνικό αγροτικό δείγμα, με την ομοιόμορφα υψηλή εγγύτητα κατοικίας και συχνότητα συναντήσεων. Εκεί, δηλαδή, όπου η εγγύτητα κατοικίας και η συχνότητα συναντήσεων δεν είναι δεδομένες, όπως συμβαίνει στην αγροτική Ελλάδα, όταν αυτό συμβαίνει μπορεί να συσχετίζεται και με διαφορετικό τρόπο σκέψης.

Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο, η ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας και της αυτονομίας του παιδιού συντελεί στην ανάπτυξη μεγαλύτερης αναλυτικής ικανότητας (Witkin et al., 1974a). Οι ατομιστικές οικογενειακές αξίες και ο τρόπος ανατροφής που αυτές υπαγορεύουν συνεπάγονται μεγαλύτερη ενθάρρυνση όσον αφορά την ανεξαρτησία των παιδιών (Witkin και Berry, 1975). Επομένως, το εύρημα ότι οι περισσότερο ατομιστικές αξίες συσχετίζονται με μεγαλύτερη αναλυτική ικανότητα είναι συμβατό με τη θεωρία και αναμενόμενο.

Δείκτες κατοίκησης, όπως είναι η εγγύτητα της κατοικίας και η συχνότητα των συναντήσεων με στενούς συγγενείς, συνήθως εκφράζουν υποστηρικτικές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας (Berry, 1994 Γεώργας, 1999). Αυτές οι σχέσεις συχνά συνεπάγονται συμμόρφωση με τις απαιτήσεις του οικογενειακού περιβάλλοντος και, επομένως, μικρότερη ανεξαρτησία (Georgas, 1989). Σύμφωνα με τη θεωρία, δηλαδή, θα έπρεπε να συσχετίζονται με μικρότερη αναλυτική ικανότητα (Witkin και Berry, 1975). Όμως, στην έρευνα αυτή η μεγαλύτερη εγγύτητα της κατοικίας και η συχνότητα των συναντήσεων σε συνδυασμό με τις ατομιστικές αξίες συσχετίζονται με μεγαλύτερη αναλυτική ικανότητα.

Ένας τρόπος ερμηνείας του μη αναμενόμενου αυτού ευρήματος θα μπορούσε να είναι ο εξής: Στην εκτεταμένη οικογένεια υπάρχει μεγάλη αλληλεξάρτηση ανάμεσα στα μέλη παρατηρείται, λοιπόν, εγγύτητα κατοικίας και συχνότητα στην επικοινωνία και, όσον αφορά την ανατροφή των παιδιών, δίδεται έμφαση στη συμμόρφωση, στην υπακοή και στην υπευθυνότητα. Στην πυρηνική οικογένεια η αλληλεξάρτηση είναι μικρότερη παρατηρείται, λοιπόν, σπανιότερα εγγύτητα στην κατοικία και συχνότητα στην επικοινωνία, ενώ η ανατροφή των παιδιών αποσκοπεί στην ανάπτυξη της ανεξαρτησίας και στην ενθάρρυνση της πρωτοβουλίας, έτσι ώστε τα παιδιά να αποκτήσουν ικανότητες για ατομική επιτυχία (Γεώργας, 1998). Βέβαια, το ότι η οικογένεια μετασχηματίζεται σε πυρηνική δε

σημαίνει ότι εξαφανίζονται οι υποστηρικτικές σχέσεις ή πως, όταν υπάρχουν, καταργούν την ανεξαρτησία των μελών της. Στην προκειμένη περίπτωση, τόσο στην αστική αθηναϊκή οικογένεια, η οποία βρίσκεται σε μεταβατικό στάδιο, από εκτεταμένη σε πυρηνική (Γεώργας, 1999), όσο και στη βρετανική, η οποία παρουσιάζει πυρηνική μορφή (Finch και Mason, 1991), εξακολουθούν να υπάρχουν υποστηρικτικές σχέσεις. Τα ευρήματα αυτά είναι συμβατά και με τα ευρήματα άλλων ερευνών σύμφωνα με τα οποία και τα άτομα που ζουν σε βιομηχανικές κοινωνίες περιβάλλονται από ένα πλέγμα συγγενών, επικοινωνούν συχνά μαζί τους και τους επισκέπτονται (Segalen, 1996).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, όσον αφορά το βρετανικό δείγμα, η συχνότητα επικοινωνίας, όταν υπάρχει, είναι πιθανότερο να αποτελεί επιλογή και συνειδητή αξιολόγηση των συγγενικών δεσμών και να μην αναιρεί τις έννοιες ανεξαρτησία και πρωτοβουλία. Ίσως, μάλιστα, να αποτελεί και ένδειξη πρωτοβουλίας το ότι τα μέλη της οικογένειας αποφασίζουν να συναντηθούν ενώ βρίσκονται μακριά. Από αυτή την άποψη, η συχνότητα συναντήσεων με στενούς συγγενείς, όπως είναι ο παππούς και η γιαγιά, όταν συμβαίνει, φαίνεται να δρα ευνοϊκά και να συσχετίζεται με την αναλυτική ικανότητα. Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι στο ελληνικό αστικό δείγμα η εγγύτητα της κατοικίας με θείους και θείες εμφανίζεται ως παράγοντας ο οποίος βρίσκεται σε συσχέτιση με την αναλυτική ικανότητα σε συνδυασμό με τις σύγχρονες οικογενειακές αξίες.

Ανακεφαλαιώνοντας, λοιπόν, και με βάση τα παραπάνω ευρήματα, θα λέγαμε ότι οι υποστηρικτικές οικογενειακές σχέσεις σε συνδυασμό με τις ατομιστικές οικογενειακές αξίες μάλλον ευνοούν την ενθάρρυνση τόσο της πρωτοβουλίας όσο και της ανεξαρτησίας των παιδιών, η οποία, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο (Witkin και Berry, 1975), συντελεί στην ανάπτυξη μεγαλύτερης αναλυτικής ικανότητας.

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας τονίζουν τη σημασία του πολιτιστικού πλαισίου στη διαμόρφωση των παραγόντων που συσχετίζονται με την αναλυτική ικανότητα και υποστηρίζουν την άποψη ότι η γνωστική διαφοροποίηση συντελείται σε συνάρτηση με την πολιτιστική διαφοροποίηση. Παρέχουν ενδείξεις ότι διαστάσεις της μορφής της οικογένειας, όπως είναι η εγγύτητα της κατοικίας, η συχνότητα της επικοινωνίας και οι οικογενειακές αξίες σε συνάρτηση με το οικολογικό πλαίσιο, αποτελούν παράγοντες που συσχετίζονται με την ανάπτυξη και την εκδήλωση της αναλυτικής ικανότητας. Τα ευρήματα αυτά προσθέτουν πληροφορίες όσον αφορά τη μέθοδο διερεύνησης της αναλυτικής ικανότητας, η οποία μέχρι τώρα συσχετιζόταν με τον τρόπο ανατροφής και το βαθμό

γονικής αυστηρότητας. Αυτό μπορεί να έχει ως συνέπεια την πληρέστερη κατανόηση των μαθησιακών προδιαθέσεων και δυνατοτήτων των παιδιών σε διαφορετικούς χώρους, με χρήσιμες συνεπαγωγές για τις εκπαιδευτικές εφαρμογές, οι οποίες, βέβαια, διαφέρουν ανάλογα με το πολιτιστικό περιβάλλον.

Η αναλυτική ικανότητα αποτελεί προϋπόθεση επιτυχίας στο σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα και υπάρχουν ενδείξεις ότι μπορεί να καλλιεργηθεί με κατάλληλη εκπαίδευση (Paramo και Tinajero, 1990). Η κατανόηση των παραγόντων που συσχετίζονται με την αναλυτική ικανότητα θα συμβάλει σε μια μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση όσον αφορά τη δεκτικότητα του εκάστοτε μαθητικού πληθυσμού και, κατά συνέπεια, σε αποτελεσματικότερες, παιδαγωγικές παρεμβάσεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Berry J.W., 1994, «Ecology of individualism and collectivism», στο U. Kim, H. Triandis, C. Kagitcibasi, S. Choi και G. Yoon (ed.), *Individualism and collectivism: Theory, method and applications*, v.18, Sage Publications, σ. 77-84.
- Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H. και Dasen P.R., 1992, *Cross-cultural psychology: Research and applications*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Besevegis E. και Giannitsas N., 1996, «Parent-adolescent relations and conflicts as perceived by adolescents», στο Levi Verhofstadt-Deneve, I. Kienhorst, και C. Braet (ed.), *Conflict and development in adolescence*, DSWO Press, Leiden Univ., The Netherlands, Psychological Studies, σ. 93-102.
- Conger J.J., 1991, *Adolescence and youth* (4th ed.), New York, Harper Collins.
- Dorling D., 1995, *A new social atlas of Britain*, J. Wiley & Sons.
- Finch J. και Mason J., 1991, «Obligations of kinship in contemporary Britain: Is there normative agreement?», *British Journal of Sociology*, v.42 (3), σ. 345-367.
- Firth R., Hubert J. και Forge A., 1970, *Families and their relatives: Kinship in a middle-class sector of London*, New York, Humanities Press.
- Gari A. και Kalantzi-Azizi A., 1998, «The influence of traditional values of education on Greek students' real and ideal self-concepts», *Journal of Social Psychology*, 138 (1), σ. 5-13.
- Γεώργας Δ., 1986, «Οι οικογενειακές αξίες των φοιτητών». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 61, σ. 3-29.
- Georgas J., 1989, «Changing family values in Greece: From collectivist to individualist», *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20, σ. 80-91.
- Georgas J., 1991, «Intra-family acculturation of values in Greece», *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22, σ. 445-457.
- Georgas J., 1993, «An ecological-social model for indigenous psychology: The example of

- Greece», στο U.Kim, και J. Berry (ed.), *Indigenous psychologies: Theory, method and experience in cultural context*, Newbury Park, CA, Sage, σ. 56-78.
- Γεώργας Δ., 1998, «Ψυχολογικές και οικολογικές διαστάσεις στη δομή και λειτουργία της οικογένειας», στο *Βασική Παιδοψυχιατρική*, τόμ. 2ος, τεύχ. 1ο, Αθήνα, Εκδ. Καστανιώτη.
- Γεώργας Δ., 1999, «Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98-99, σ. 21-47.
- Georgas J. και Berry, J.W., 1995, «An ecocultural taxonomy for cross cultural psychology», *Journal of Cross-Cultural Research*, 29, σ. 121-157.
- Goodenough D.R. και Karp S.A., 1961, «Field-dependence and intellectual functioning», *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63, σ. 241-246.
- Gruenfeld L.W., και MacEachron A., 1975, «A cross-national study of cognitive style among managers and technicians», *International Journal of Psychology*, v. 10, 1, σ. 27-55.
- Hofstede G., 1980, *Culture's consequences*, Beverley Hills, CA, Sage.
- Hofstede G., 1983, «Dimensions of national cultures in fifty countries and three regions», στο G. Deregowski, S. Dzulrawlec, και R. Annis (ed.), *Explications in cross-cultural psychology*, Lisse, Swets and Zeitlinger.
- Jackson B., 1982, «Single-parent families», στο *Families in Britain*, Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Jones R.K. και Brayfield A., 1997, «Life's greatest joy? European attitudes toward the centrality of children», *Social Forces*, 75(4), σ. 1239-1269.
- Κατάκη Χ., 1984, *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*, Αθήνα, Κέδρος.
- Kerchkhoff A.C. και Macrae J., 1992, «Leaving the parental home in Great Britain: A comparative perspective», *The Sociological Quarterly*, 33(2), σ. 281-301.
- Leahy M. και Zalaito S., 1985, «Group Embedded Figures Test: Psychometric data for a sample of high school students», *Perceptual and Motor Skills*, 61, σ. 1243-1248.
- McClelland D.C., 1961, *The achieving society*, Princeton, NJ, Erlbaum.
- McKenna F.P., 1984, «Measures of field dependence: Cognitive style or cognitive ability?», *Journal of Personality and Social Psychology*, v.47, 3, σ. 593-603.
- Μουσουρού Α.Μ., 1985, *Οικογένεια και παιδιά στην Αθήνα*, Αθήνα, Εστία.
- Paramo M.F. και Tinajero C., 1990, «Field dependence / independence and performance in school: An argument against neutrality of cognitive style», *Perceptual and Motor Skills*, 70, σ. 1079-1087.
- Παρασκευόπουλος Ι., 1992, *Ψυχολογία ατομικών διαφορών*.
- Parsons T., 1949, «The social structure of the family», στο R.N. Anshen (ed.), *The family, Its functions and destiny*, N.Y., Harper.
- Segalen M., 1996, *Sociologie de la famille* (4ème éd.), Paris, Armand Colin.
- Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδας*, 1983, Αθήνα, Εκδ. Στατιστικής Υπηρεσίας.
- Triandis H.C., Bontempo R., Betancourt H., Bond M., Leung K., Brenes A., Georgas J., Hui C.H., Marin G., Setlald B., Sinha J.B.P., Verma J., Spangerberg J., Tousard H. και De Montmollin G., 1986, «The measurement of the etic aspects of individualism and collectivism across cultures», *Australian Journal of Psychology*, 38, σ. 257-267.

- Triandis H.C., 1995, *Individualism and collectivism*, Boulder, CO, West View Press.
- Witkin H.A., Oltman P.K., Raskin E. και Karp S.A., 1971, *Manual for the Embedded Figures Test*, Palo Alto, Consulting Psychologists Press.
- Witkin H.A., Dyk R.B., Faterson H.F., Goodenough D.R. και Karp S.A., 1974a, *Psychological Differentiation: Studies of Development*, Potomac, Md, Erlbaum.
- Witkin H.A., Price-Williams D., Bertini M., Christiansen B., Oltman P.K., Ramirez M. και Van Meel J., 1974b, «Social conformity and psychological differentiation», *International Journal of Psychology*, 9, σ. 11-29.
- Witkin H.A. και Berry J.W., 1975, «Psychological differentiation in cross-cultural perspective», *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 6, σ. 4-87.
- Witkin H.A. και Goodenough D.R., 1981, *Cognitive styles: Essence and origin*, N.Y., International Universities Press.